

## He Kōrero Whānui

### He Whakamārama

Ko te whāinga o te tukutuku ako he tautohu i ngā akoranga tāpua i roto i te wāhanga ako, ā, ka tuituia ēnā akoranga tāpua ki raro i ngā whakaaro whānui mō taua wāhanga ako. He rauemi hou te tukutuku ako hei whakamahinga mā te kaiako ki te waihanga i tētahi hōtaka ako e whai wāhi mai ai ngā akoranga matua katoa o taua wāhanga ako.

Ehara i te mea e herea ana te tukutuku ako ki tētahi whakaraupapatanga ako kotahi. Ka tīmata pea te raupapatanga ako i tētahi horopaki ako e hāngai ana ki te taiao o te kura, i tētahi āhukatanga rānei e ngākaunui ana ngā tauira. Ka hāngai pū pea tēnei kaupapa ako ki tētahi whakaaro whānui, heoi kei reira hoki ōna kōtuituinga ki ētahi atu whakaaro whānui. Kua waihangatia mai ngā tukutuku kia wātea ai te kaiwhakaako ki te whakarite hōtaka ako tāwariwari, mārama anō hoki.

Ka oti ngā puka ārahi i te whakaako me te aromatawai te waihanga, ka whakatauiratia ki ētahi horopaki e kitea ai te hāngai ki ngā whakaaro whānui. Heoi anō, ehara i te mea e herea ana, e toka ana rānei ēnā tauira. Ko ngā horopaki ka whakatauiratia, ka taea hoki pea i ētahi atu whakaaro whānui.

Mā te tukutuku aromatawai hei tautohu ngā akoranga e tōtika ana mō te whiwhi tohu, ā, ka whakatau iho hoki i ngā paerewa hei whakatutuki i tēnā tohu, te momo aromatawai me te taumaha o ngā whiwhinga. Kia mahara anō hoki, ehara i te mea he whakamātautau ā-pepa anake te aromatawai ā-waho; arā anō ngā kōwhiringa hei whakatutuki i te aromatawai ā-waho. Ā, pērā anō i te tukutuku ako, ehara i te mea e herea ana, e toka ana rānei ngā whakaraupapatanga aromatawai, engari kua whakaritea kia ngāwari te whakahāngai ki ngā marautanga ā-kura.

### Te Waihanga Tukutuku

I waihangatia mai ngā tukutuku e ētahi ohu mātanga e mātau ana ki tēnā wāhanga ako, ki tēnā wāhanga ako. Nā rātou nei ngā whakaaro whānui mō ia wāhanga ako i waihanga. Ko ngā akoranga tāpua ngā akoranga kāore nei e tika ana kia mahue, kia whakarerea noatia. He rerekē i ia wāhanga ako, nā te rerekē o ngā tikanga me ngā ritenga i ahu mai ai ēnā mātauranga. Heoi anō, he āhukatanga ako kei tēnā, kei tēnā i pūtakea mai i ēnei momo mōhiotanga e toru e whai ake nei:

- te maumahara me te tātai meka;
- te mātau ki ngā whakaaro me te whakahāngai ki ngā horopaki huhua;
- ngā tukanga waihanga, whakamātautau hoki i ētahi mātauranga hou i roto i te kaupapa ako, tae atu ki ngā pūkenga me ngā mōhiotanga tukanga.

I hangā mai ngā tukutuku kia māmā ai tā te kaiwhakaako whakarite hōtaka ako e whai wāhi mai ai ngā tauira huhua rerekē me ō rātou tāera ako.

## Hauora

### Ngā Whakaaro Whānui

Ko tā tēnei wāhanga ako, he whakatuwhera i ngā kūaha o te hauora ki te ākongā kia mātau ia ki te oranga tangata, oranga wairua, oranga hinengaro, oranga tinana, oranga ngākau tae noa ki te oranga taiao. [Hauora i roto i Te Marautanga o Aotearoa, wh.60]

Ka kapi i ngā whakaaro whānui ngā akoranga tāpua o ngā āhuetanga katoa o te marau nei, te Hauora. Kei te kitea ngā hononga o ngā whakaaro whānui ki ngā kōrero i te iho tonu o te marau nei, ki ngā whenu me ngā aho kōtuitui anō hoki.

#### **Whakaaro Whānui 1: He iho, he mana, he ihi, he wehi, he tapu tō te tangata**

- Kia tau te mauri

Ko tā tēnei whakaaro whānui he aro ki te mana, ki te rongomaiwhiti, ki te motuhaketanga o ia tangata. Ka kitea hoki te pānga o te ao katoa o te tangata ki tōna anō mauri. Nā reira, kia tau te mauri, koia te āhuetanga kei te kōpākihia e tēnei whakaaro whānui.

#### **Whakaaro Whānui 2: Mauri tū, mauri ora; mauri noho, mauri mate**

- Kia oho te mauri

Ko tā tēnei whakaaro whānui he aro ki te hiranga o te mauri i roto i te koirā me te oranga. Me manawa piharau te tangata i te roanga o ōna rā e pūmau ai tōna āio, tōna mauri ora. Nā reira, kia oho te mauri, koia te āhuetanga kei te kōpākihia e tēnei whakaaro whānui.

#### **Whakaaro Whānui 3: Hāhā te whenua, hāhā te tangata**

- Kia ora te mauri whenua

Ko tā tēnei whakaaro whānui he titiro ki te hononga māori i waenganui i te tangata me te taiao, me ngā pānga, ngā whakaawenga hoki o tēnā, o tēnā ki te mauri me te oranga tonutanga o tērā atu. Oranga taiao, oranga tāngata. Nā reira, kia ora te mauri whenua, koia te āhuetanga kei te kōpākihia e tēnei whakaaro whānui.

#### **Whakaaro Whānui 4: He taura taonga e motu, he taura tangata e kore e motu**

- Kia ora te mauri tangata

Ko tā tēnei whakaaro whānui he titiro ki te wairua, te āhua me te kōunga o ō tātou hononga whaiaro me ngā pānga nui o ēnei hononga ki tō tātou mauri. Mā te whakatupu me te whakapūmau i ngā hononga hua pai, hononga hua roa, ka tupu, ka kaha anō te tuakiri o te tangata i tana tū takitahi, i tana tū tangata whenua anō. Nā reira, kia ora te mauri tangata, koia te āhuetanga kei te kōpākihia e tēnei whakaaro whānui.

# Review of Achievement Standards

## Ngā Akoranga Tāpua

Ko ngā āhuatanga ka kōpākihia e ngā whakaaro whānui hei tāwharau i ngā akoranga tāpua, arā:

- *Kia tau te mauri*
- *Kia oho te mauri*
- *Kia ora te mauri whenua*
- *Kia ora te mauri tangata.*

Ko tā ngā akoranga tāpua i te tukutuku ako, he tohu me pēhea tā te ākongā whai i ngā whakaaro whānui i tēnā taumata, i tēnā taumata o te marautanga.

**I te taumata 6** o te marautanga, ka tautohu, ka whakaahua, ka whakamārama, ka whakaatu, ka tūhura te ākongā i ngā ariā, ngā pūkenga me ngā rautaki e pā ana ki te hauora. E aronui ana ki ngā kaupapa i roto i ngā horopaki e taunga ana ia.

**I te taumata 7** o te marautanga, ka tūhura, ka whakamahi, ka arotake, ka tātari, ka matapaki te ākongā i ngā ariā, ngā pūkenga me ngā rautaki e pā ana ki te hauora. E aronui ana ki ngā kaupapa ka pā ki te hapori, ki te hapū, ki te iwi.

**I te taumata 8** o te marautanga, ka arotake, ka matapaki, ka tātari, ka arohaehae te ākongā i ngā ariā, ngā pūkenga me ngā rautaki e pā ana ki te hauora. E aronui ana ki ngā kaupapa whānui ka pā ki te iwi Māori, ki te iwi taketake, ki ngā tāngata katoa huri noa i te ao whānui.

## Ngā Pūkenga Matua me ngā Rautaki Matua

Ko ō tātou uara, ō tātou waiaro me ō tātou whakapono te tūāpapa o ō tātou whakaaro, ā tātou whanonga, ā tātou mahi tahi ki ētahi atu me ā tātou urupare ki te ao e karapoti nei i a tātou. Ko te āhua ki tō tātou mārama ki a tātou anō, ki ētahi atu hoki, ki ngā hononga me te whakawhanaunga ki ētahi atu, me ō tātou hononga ki te taiao, ka takea mai i ō tātou uara, ō tātou waiaro me ō tātou whakapono. Ko te whakawhanake me te whakapakari i ēnei mea te ngako o te Hauora.

Ko te poipoi i ō tātou pūmanawa ake me te whakatupuranga o ngā pūkenga me ngā rautaki e tutuki ai ngā wawata, e whaihua ai, e hauora anō ai tā tātou noho ki te ao, he tino wāhanga anō nō te Hauora. Anei e rārangi iho nei ētahi o ēnei hanga:

- ngā rautaki tiaki, whakahaumarū i a tātou anō, ā-tinana, ā-hinengaro, ā-wairua, ā-whānau hoki
- ngā rautaki whakapiki, whakahaumarū i te ora, taha tinana, taha hinengaro, taha wairua hoki
- ngā pūkenga whakarite i a koe anō, pērā i te whakataki i te wā, i te whakarite whāinga, i te mahi kia takatū koe, me te whakahaere i a koe anō
- ngā pūkenga whakawhitihiti kōrero e pai ai te āta kōrero ki tangata kē atu
- ngā pūkenga whakawhanaunga e pai ai te mahi tahi ki tangata kē atu.

Kia whakawhanake, kia whakapakari te ākongā i ēnei pūkenga matua, rautaki matua hoki.

## Ngā Huarahi Ako

Ko tā te Hauora, he whakatupu i ngā uara, ngā waiaro me ngā whakapono e rite ana, me te kōtui atu i ēnei ki ngā pūkenga me ngā rautaki e ora ai te ākonga i ōna rā ki tēnei ao. Mā ngā huarahi umanga ka waihangatia i te Hauora, ka takoto he ara e whaiwhai ai te ākonga i ngā tohu mātauranga i ngā kokonga katoa o te rāngai hauora.

Ka takoto hoki i te Hauora he ara e whakapai ake ai te ākonga i te oranga o tōna whānau, o tōna hapori, me ngā hapori whānui. He tūāpapa e taea ai e te ākonga te whakatairanga te hauora me te oranga i runga anō i te tirohanga Māori.

## Te Wetewete i ngā Paerewa

### Taumata 1

Kei tēnei taumata, ka tautohu, ka whakaahua, ka whakamārama, ka whakaatu, ka tūhura te ākonga i ngā ariā, ngā pūkenga me ngā rautaki e pā ana ki te hauora. He whānui te āhua o ngā paerewa i tēnei taumata. Mā tērā e taea ai ngā akoranga hauora te whakanui i ngā horopaki huhua puta noa i te marautanga. Kua whakatauhia kia ono ngā whiwhinga ki ngā aromatawai ā-roto ki te Taumata 1, e whai wāhi ai te ākonga ki te āta whakatutuki i ngā mahi i roto i te ono tekau hāora. Ka whā whiwhinga ki ngā aromatawai ā-waho i te mea ka taea te whakatutuki i ētahi hāora whakatutuki mahi mō ētahi atu marau pērā i te Tikanga ā-Iwi, Te Reo Māori, te Pūtaiao me te Hangarau hoki.

#### 1.1 Te whakaatu māramatanga mō te tuakiritanga

Ko tā te ākonga i tēnei paerewa, he whakaatu i tōna mārama ki te hiranga o te tuakiritanga me te pānga o te tuakiritanga ki te noho ora o te tangata.

#### 1.2 Te whakatutuki whāinga whaiaro hei hāpai i te mauri ora

I tēnei paerewa, ka tautohu te ākonga i tētahi whāinga hauora whaiaro e hiahia ana ia ki te whakatutuki. Ka whakaritea tētahi mahere whakatutuki hei whai māna. Ka whakatinana, ka arotake hoki ia i taua mahere.

#### 1.3 Te whakaatu māramatanga mō te kaitiakitanga

Ko tā te ākonga i tēnei paerewa, he whakaatu i tōna mārama ki te hiranga o te kaitiakitanga me te pānga o te kaitiakitanga ki te noho ora o te tangata.

#### 1.4 Te whakaatu māramatanga mō te whanaungatanga

Ko tā te ākonga i tēnei paerewa, he whakaatu i tōna mārama ki te hiranga o te whanaungatanga me te pānga o te whanaungatanga ki te noho ora o te tangata.

## Taumata 2

Kei tēnei taumata, ka tūhura, ka whakamahi, ka arotake, ka tātari, ka matapaki te ākonga i ngā ariā, ngā pūkenga me ngā rautaki e pā ana ki te hauora. Ahakoa he whānui tonu te āhua o ngā paerewa paetae i tēnei taumata, me whakamahi te ākonga i ōna pūkenga hirikapo. E ono ngā whiwhinga mō ngā aromatawai ā-roto, nā te whānui me te hōhonu o ngā ariā ka tūhuratia e te ākonga i te hōtaka ako.

### 2.1 Te whakamārama i te pānga mai o te whakatoihara ki te oranga tangata

Ko tā te ākonga i tēnei paerewa, he whakaatu i tōna mārama ki te whakatoihara me te pānga o te whakatoihara ki te noho ora o te tangata.

### 2.2 Te whakarite rautaki whakatairanga i te oranga tangata

I tēnei paerewa, ka whakarite te ākonga i tētahi rautaki hei whakatairanga, hei hāpai i te noho ora o te tangata.

### 2.3 Te arotake i tētahi kaupapa tiaki taiao

Ko tā te ākonga i tēnei paerewa, he arotake i te whaikiko o tētahi kaupapa tiaki taiao.

### 2.4 Te tūhura i ngā tikanga hohou i te rongo

Ko tā te ākonga i tēnei paerewa, he tūhura i ngā tikanga a ō tātou tūpuna ki te hohou i te rongo, ā, ka arotake hoki i te whaikiko o ngā tikanga houhou i te rongo ki te noho ora o te iwi.

## Taumata 3

I tēnei taumata, ka arotake, ka matapaki, ka tātari, ka arohaehae te ākonga i ngā ariā, ngā pūkenga me ngā rautaki e pā ana ki te hauora. Me whakamahi hoki te ākonga i ōna pūkenga hirikapo. E ono ngā whiwhinga mō ngā aromatawai ā-roto, nā te whakamahinga o ngā pūkenga hirikapo me te hōhonu o te rangahau i tēnei taumata.

### 3.1 Te tātari i te pānga mai o te kanorau ki te oranga tonutanga o te iwi Māori hei tangata whenua

Ko tā te ākonga i tēnei paerewa, he tūhura i te kanorau, ā, ka tātari i te pānga o te kanorau ki te oranga tonutanga o te iwi Māori hei tangata whenua, hei iwi taketake.

### 3.2 Te arohaehae i tētahi kaupapa whakatairanga i te oranga

Ko tā te ākonga i tēnei paerewa, he āta wetewete i te whaikiko o tētahi kaupapa/rautaki whakatairanga i te oranga.

### **3.3 Te tūhura i ngā tohu e kīia ai e ora ana te mauri o te taiao ki tā te Māori titiro**

Ko tā te ākonga i tēnei paerewa, he tūhura i ngā momo mea e waitohu ana i te mauri ora, i te mauri mate rānei o te taiao e ai anō ki te Māori.

### **3.4 Te tātari i ngā pānga o tētahi āhuetanga matatika ki te iwi taketake**

Ko tā te ākonga i tēnei paerewa, he rangahau i tētahi take matatika me te tātari i ngā pānga ki te oranga o te iwi taketake.